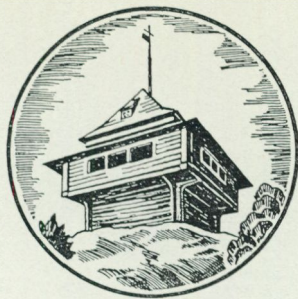

FATABUREN 1970

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1970

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1970

Redaktion: Christian Axel-Nilsson • Nils-Erik Bærendtz • Sam Owen Jansson
• Skans Torsten Nilsson

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1970

Pärmens färgbild: Takmålning i ett avträde vid von Echstedtska gården, Västra Smedbyn i Kila, målad omkr. 1765. Gården tillhör Värmlands museum, Karlstad.

Renlighetsuppfostran

Barnets första aktiva insats för sin egen renlighet är att försöka hålla sig torrt. Omgivningen ger med spänt intresse akt på barnets ansträngningar att reglera sina uttömningar.

Anledningen till omgivningens inställning har i hög grad varierat under tidernas lopp. För den moderna svenska mamman kommer detta att bli ett ännu vitalare problem än någonsin tidigare. Allt fler faktorer påskyndar småbarnsmodern att under så kort tid som möjligt vara borta från yrkeslivet utanför hemmet. Det otillräckliga antalet daghemsplatser, osäkerheten med privata dagmammor och den alltmer svårtillgängliga hjälpen i hemmen för med sig ett konkurrensmoment, som kanske inte alltid öppet redovisas, nämligen det faktum att det på vissa håll är lättare att få daghemsplats, om barnet redan är torrt. Med de nuvarande personalresurserna är det också helt omöjligt i många fall att hjälpa barnet till den harmoniska utveckling på detta område som anses önskvärd. Det behövs ett ojämförligt större antal vårdarinnor för de barn som hemmet ännu inte bibringat färdigheten att hålla sig torra. Den yrkesarbetande småbarnsmodern och daghemmens uppfostrargärning i Sverige är ett område som rymmer många frågor och problem av ekonomisk, psykologisk, medicinsk och pedagogisk natur. Lös-

ningarna kommer säkert att tilldra sig internationellt intresse.

Gillis Herlitz skriver 1945 i *Föräldrar och barn*: »Hur pass fort barnen lär sig renlighet med urin och avföring beror i särskilt hög grad på hur mycket de övas i dessa stycken. Om man är noggrann med att hålla fram dem mellan skötningarna redan i slutet av första levnadsåret kan man få många barn att mycket tidigt tömma sin blåsa och ändtarm på bestämda tider. Innan andra årets slut bruka de flesta barn kunna 'säga till' på olika sätt, när de skola tömma blåsan, och senast under tredje året bli de i regel också pålitliga beträffande avföringen.» Hur många mödrar kommer att kunna vara hemma hos sina barn, tills de är två eller rentav tre år?

I samma välkända bok i barnavård skriver Ruth Hamrin-Thorell: »Praktisk erfarenhet säger, att i varje fall inte barnen och knappast heller mamman har någon fördel av att börja denna träning för tidigt. Det är bättre att tvätta blöjor lite längre och märka att renlighetskravet sedan kommer nästan av sig själv än att försöka få en liten sladdrig kropp att sitta på pottan, även om man håller det hela aldrig så bekvämt i knäet. När barnet ordentligt kan sitta för sig själv och man inte behöver vare sig tjata eller vrenskas med det, så kan man sätta

kärlet i en liggande liten stol, där det får stöd för både händer och rygg. Då riskerar man heller inte, att hela härligheten rätt som det är välter överända. Man upprepar denna procedur vid varje skötning och måltid samt dessemellan på bestämda tider.»

Tygblöjor är det väl inte längre någon som använder i vårt land. I stället förbrukas kolossala massor av engångs-pappersblöjor med eller utan överdrag av textilt material. Denna relativt sena artikel — tygblöjor ansågs som vanliga 1945 — har fört med sig, att barnen inte känner samma obehag som med tygblöjorna och alltså inte av sig själva påskyndar sin renlighetsfärdighet. En uppfattning bland unga mödrar är att barnen nu blir något senare torra mot tidigare. Så har alltså en produkt, som underlättar tvätten, kanske försvårat ett annat problem. De stora mängderna avfall, som fyller våra soptunnor, har också blivit ett stort problem. Får vi kanske en dag en återgång till textilblöjor av miljöhänsyn? Är engångsblöjor eller tvättvattnet efter textilblöjor svårast att förstöra? Är använda engångsblöjor ett sanitärt problem eller inte?

En konsumentundersökning av småbarnspottor på daghem i *Vi Föräldrar*, nr 2, 1970, tar i första hand fasta på vilken potta som är mest lustbetonad och populär. Det är barnen som väljer, inte vårdarna. Favoritpottan framför alla andra anses vara en modell med en på ena sidan uppstående kant. Pojkarna använder kanten som stänkskydd och flickorna som ryggstöd. Det sätts i fråga om potta med tillhörande stol överhuvudtaget är nödvändig.

Hur annorlunda var inte det medicinska intresset för dessa frågor för endast ca 100 år sedan! Kungliga Sundhets-Collegium utgav 1871 *Helsovårdslära med särskild hänsyn till Nyfödda och Späda Barn*, författad av Dr A. Hilarion Wistrand. Denna skrift var tillkommen på grundval av de årsberättelser som »provincial-, distrikts- och stadsläkarna» inlämnat året innan. Avsikten var att genom en stor spridning bland allmänheten bidra till att den mycket stora barnadödligheten avtog. Bland många goda råd beträffande renlighet kan man läsa: »Sedan barnet bliwit omkring två månader gammalt börjar man att hålla fram det för att göra dess behof. Derwid bör modern hålla barnet framför sig och mot sina ben stödjade dess rygg; samt med en arm på hwardera sidan stadigt fatta om barnet, med en hand under hwardera af dess klinkor och öfre delen av låren; barnets fötter böra derwid icke stödjade emot golwet. Efter 5 till 6 månader får barnet göra sitt behof sittande på nattkärl, men bör äfwen då, till en början warsamt stödjades medan det sitter der. Om detta ordentligt göres straxt efter hwarje barnets upwaknande samt före och äfwen efter hwarje barnets twättning, äfwensom ock dessutom några gånger dagligen, helst på någorlunda bestämda tider, och åtminstone någon gång på natten, lär barnet sig ganska snart att göra sitt behof på kärlet, och tillsäger inom kort tid sjelf med ett för modern lätt begripligt ljud, då behof påkommer. Urinen går dock wanligen länge i kläderna. — Att deremot, såsom ibland brukas, redan efter en eller annan månad sätta barnet på en liten nattstol och der qwar-

1. Pottstol från Ers-
mark, Skellefteå
landsförsamling,
Västerbotten.

lemn det, ofta en half, till en eller flere timmar, är särdeles otjenligt och förändleder ofta ändtarmens utfallande och andra skadliga verkningar, samt bör derföre helt och hållet undvikas.»

Denna varning för ändtarmens utträngande vid pottsittning hade tidigare också den kände förlossningsläkaren P. G. Cederschjöld utfärdat i sin Handbok för Barnmorskor. »Då barnet är så stort att det kan sitta på nattstol bör den vara så hög att det icke räcker golfwet med fötterna, till minskning i barnets förmåga att

krysta.» Så vitt det är förf. bekant, förekommer i dag inga höga pottstolar utan fotstöd.

För hundra år sedan ansågs det lämpligt att hålla fram barnet vid ca två månaders ålder, medan det i dag rekommenderas att låta barnets psykiska mognad avgöra tidpunkten för träningen.

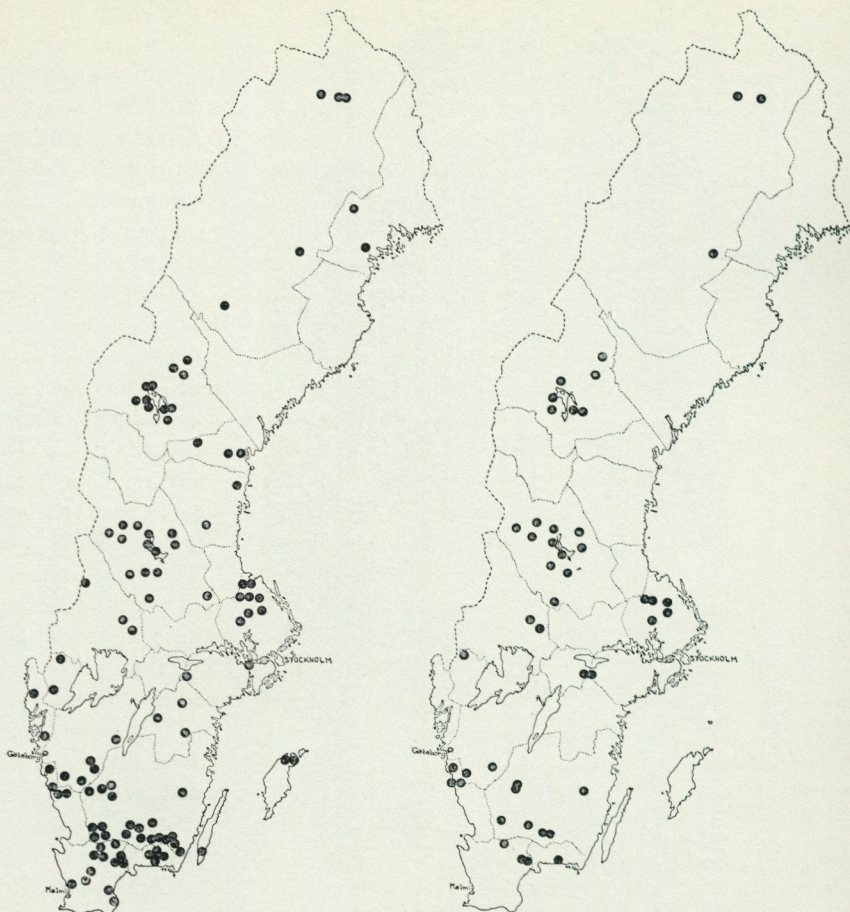
En hög pottstol som motsvarar Cederschjölts önskemål förvaras på Nordiska museet (bild 1). Den har inget fotstöd, som barnet skulle kunna ta spjörn emot. På baksidan är en lucka för ett kärl.

Läkares och statsmakters rekommendationer följs inte alltid av folket. När det gäller någonting så privat som småbarnens renlighet är det naturligtvis svårt att få insyn i hur folk verkligen gör och framför allt hur man gjorde förr. Den uppfattning som mödrar för fram offentligt och vid samtal med släktingar och vänner är kanske inte alltid densamma som på grund av barnets psyke, tillståndet i hemmet osv. går att efterleva. Teori och praktik måste vara särskilt svåra att förena, när det gäller renlighetskravet.

Vid vilken tidpunkt i barnets liv som den s. k. potträningen har satts in i äldre tider är svårt att få en riktig uppfattning om. Att i dag pressa folk att ur minnet plocka fram en sådan tidsuppgift är föga meningsfyllt. Där emot är det betydligt enklare att få reda på om man har använt olika redskap eller inte och även i viss mån hur dessa såg ut. En undersökning, som samtidigt utgick från Folklivsarkivet i Lund och Nordiska museet, rörande bruket av pottstolar på den svenska landsbygden ca 1870–1900,

2. Traditionsupp-
gifter om pott-
stolar ca 1870—
1900.

3. Utbredningen
av låga pottstolar
med rygg- och
sidostöd ca 1870
—1900.

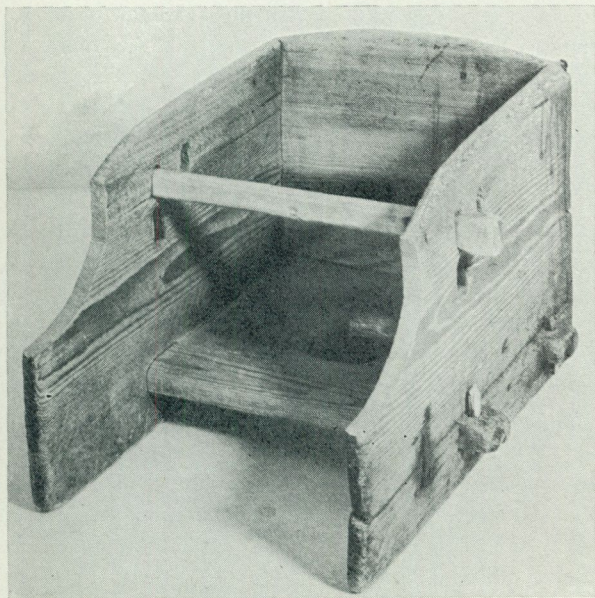
visar (fig. 2), att man över så gott som hela landet har använt någon typ av dessa föremål. Avsaknaden av markeringar längs östersjökusten beror på att förfrågningarna där inte varit av samma omfattning som inom de andra områdena.

De flesta uppgifterna talar om låga pottstolar med rygg- och sidostöd (fig. 3). Dessa stolar beskrivs från Dalarna på följande sätt: »För småbarnens räkning fanns en liten stol med såväl ryggstöd och gavlar samt hål i sitsen och kallas husä. För att

hindra barnet att falla sattes antingen en stol framför, ty framtill i gavlarna var ett hål och därigenom trädde en för ändamålet gjord pinne» (ULMA 2522). Dessa stolar har i Dalarna också kallats för stjästol, dretstol och kukkstoul. På fig. 4 ser vi ett exempel från Nås socken i Dalarna. Denna pottstol har en bräda med hål några centimeter från golvet. Något kärl har svårigen kunnat placeras under detsamma. Troligen har man använt sig av mossor eller annat som underlag. Andra pottstolar av samma typ

har sittbrädan högre upp och har därigenom kunnat ha en potta under. Dessa stolar var i allmänhet hemtillverkade och mycket enkelt gjorda. De användes, till dess att barnen kunde besöka de vuxnas avträden. Ofta var de målade i samma färg som köket, där de också hade sin plats. Från Södermanland berättas: »Pottstolar användes rätt mycket. Dessa stolar gjordes så, att det fanns stöd på sidorna. Ryggen var så hög så dom kunde luta huvudet mot ryggen, sedan var ett bord med kanter framför stolen, där man kunde lägga leksaker. Detta bord var fäst vid själva stolen. Ibland var dessa stolar försedda med en lucka baktill att ta ut pottan. Då behövde man ej oroa barnet ifall man behövde byta för rengörning. Där ej någon lucka fanns fick man lyfta hela stolen för att ta bort pottan. När man satte dit barnet, så stoppade man filtär eller ett barntäcke omkring dem, å så

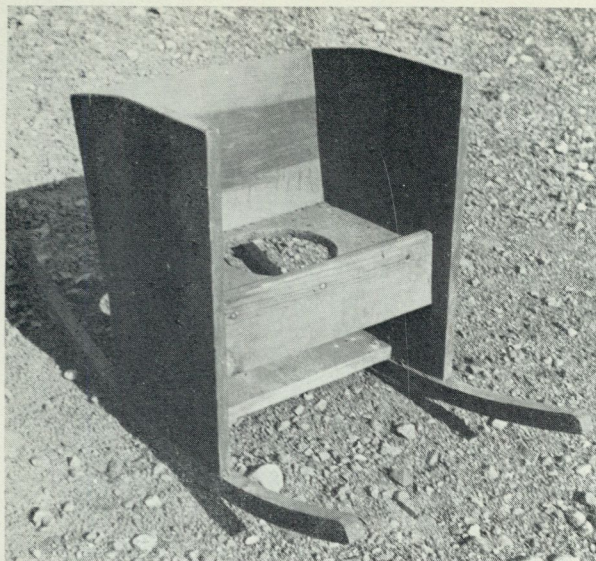
4. Pottstol från Näs-
sn, Dalarna. Höjd
25 cm. NM 130.252
a.

kunde dom sitta i flera timmar å leka, ja dom satt ofta och somnade. På så vis hade modern inget vidare besvär med barnen. Att sätta dem i stol började när dom var ganska små, ty när man fick stoppa omkring dem kom dom ingenstans. Dessa stolar tillverkades av snickare på orten, men var hufadern någorlunda händig gjorde han dem själva. När barnen blev så stora att de ej behövde dessa stolar, lånades de ut åt någon släkting eller grannfamilj. Dessa stolar gjordes av furuträd samt målades vita. Av många användes dom omålade, man var ej så noga med snyggheten. Huvudsaken var att dom fyllde sitt ändamål. Om det var många barn i familjen var det alltid de minsta som fick använda dessa stolar, varefter barnen blev äldre fick dom klara sig själva utan stol med bara pottan. Och de större syskonen fick väl se efter å passa sina små syskon. Så småningom försvann bruket av stolar, man fick väl försöka passa barnen lite mer än förr» (EU 51345).

En del knep för att underlätta träningen har man självfallet hittat på. Ett av de mera roande för barnet måste ha varit att liksom i Småland få en visselpipa, som genom sitt distraherande skulle befrämja det önskade resultatet (M 14958).

Från det tätbefolkade Skåne har i förhållande till det övriga landet ett förvånande litet antal uppgifter om låga pottstolar med rygg- och sidostöd erhållits. Om detta beror på något särskilt förhållande eller endast på meddelarnas bristande intresse att besvara den frågan får lämnas outrett. En anledning kan kanske vara, att man i större utsträckning använt

5. Pottstol från Virbo herrgård, Misterhults sn, Småland. LUF B 12092. Foto G. Hobroh.

pottor av fajans eller senare av emalj. Man har också »hållit fram» barnet över en vanlig — alltså stor — potta eller en spann med aska. Att hålla fram barnen över en tidning eller annat papper har också praktiserats.

Vid sekelskiftet var det ännu vanligt att barnen hade kolt och inga byxor tills de var torra. Hade man inte barnet fastlåst i en pottstol utan krypande på golvet, så blev det ju mindre angenäma spår efter det.

Hängstolar, dvs. stolar som hängde i stänger från taket och därigenom kunde gunga, hade inte så sällan potthål. Detta har förekommit såväl i Skåne som i Norrland. Ibland hade dessa hängstolar en låda under sitsen med plats för en potta, men visst inte alltid. Den otrevnad för omgivningen som detta förde med sig är lätt att föreställa sig. Men nöden har ingen lag. Var det kallt på golvet och modern måste sköta viktiga sysslor, så hade man kanske inget annat val.

Gungstolar har också använts som pottstolar såväl i Skåne, Småland (fig. 5) och Jämtland som på Gotland. Från det senare landskapet berättas: »En kombinerad pott- och gungstol tillverkade jag åt barnen på 1920-talet. Den tjänade två ändamål — nytta och nöje. Vid sittning enbart för nöje lades en fyrkantig pappskiva över hålet och genom två sidorna trädde en binda. Detta var en placering som brukade gillas av barnen, och kallades att 'sitta på tronen'.» (EU 51177). Gungmedar på pottstolen var en dyrbar lyx, och därför lånades dylika ut till grannar mer än andra stolar (EU 51179).

Hade man ingen särskild pottstol, så kunde man använda en gästol utan hjul och sätta barnet ovanpå den och ett kärl under (EU 51191). En vanlig liten trälåda med utsågat hål dög också bra (M 14999).

Ett troligen mycket ålderdomligt bruk har levat kvar i Vilhelmina socken, Lappland. »I stället för de fina pottorna användes träkärl. I flesta fall en stäva med låst lock och försedd med ett någorlunda lämpligt hål som barnen kunde sitta på och som var så lätt som möjligt att hålla någorlunda ren. Träkärlen tillverkades av någon 'laggare', som fanns en eller flera i de större byarna. Bruket att för sådant ändamål använda träkärl har nu helt försvunnit. Pottan med eller utan stol är nu var mans egendom» (EU 51411).

Liknande föremål har också använts i äldre tid i Schweiz. Schweizerisches Museum für Volkskunde i Basel har flera exemplar. Dessa har såväl ryggstöd som låsbara lock. Benämningen är *Kackstuhl*.

6. Pottstol från
Jämtland i Ljung-
dalens hembygds-
gård. ÖMEA
A. 10.036. Foto
L. Björkquist.

7. Pottstol från
Holmsjö by, Sund-
sjö sn, Jämtland.
Ågare fru Valborg
Persson. ÖMEA
A 13617. Foto
M. Nodermann.

8. Pottstol från
Holmsjö by, Sund-
sjö sn, Jämtland.
Ågare fru Valborg
Persson. ÖMEA
A 13618. Foto
M. Nodermann.

I Jämtland har förutom den allmänt spridda låga typen även funnits en del andra varianter. Liksom ofta på kontinenten har stolen ibland utformats som en liten länstol med fyra ben

och profilerade sidostycken (fig. 6). En ovanlig typ ser vi på fig. 7 och 8. Den är på en gång ändamålsenlig och primitiv. Under sitsen med hål finns en utdragbar bräda med en med håljärn gjord fördjupning. Denna kan alltså avlägsnas och göras ren. En utskuren cirkel i ryggen tjänar som handtag vid kortare förflyttning. Vid längre — kanske med barnet sittande — använder man ett underrede med hjul.

En hantverksmässigt mycket fin kombinerad pott- och lekstol (fig. 9) tillverkades på beställning av snickaren och byggmästaren Axel Wilhelm Rud (1851—1947) i Lockne socken i Jämtland år 1896. Han var inflyttad från Värmland.

De ökade krav på hygien som den moderna tiden ställer har säkerligen fört med sig att ett kombinerande av pottstol med andra funktioner inte

9. Pottstol från
Lockne sn, Jämt-
land. Tillhör fru
Thilda Jonsson,
Haga, Lockne.
Foto Jonsson.

längre är populärt. Till helt nyligen var den emellertid mycket omtyckt och har också använts på kontinenten i åtskilliga hundra år. I Tyskland fabriksstillverkades på 1800-talet barnstolar, som liknade riktiga maskiner och var upp- och nedfällbara och kunde användas som pott-, sitt-, mat- och lekstolar. Dylika maskiner kan man fortfarande återfinna i t. ex. franska och italienska reklambroschyrer för babyartiklar. En alltietsmöbel för småbarn har gamla traditioner på den europeiska kontinenten. En särskild grupp av dessa har använts bl. a. i Tyskland, Holland och Frankrike. Utmärkande för den gruppen är, att barnet sitter med benen dolda inuti stolen. Fig. 10 visar en sådan stol, som

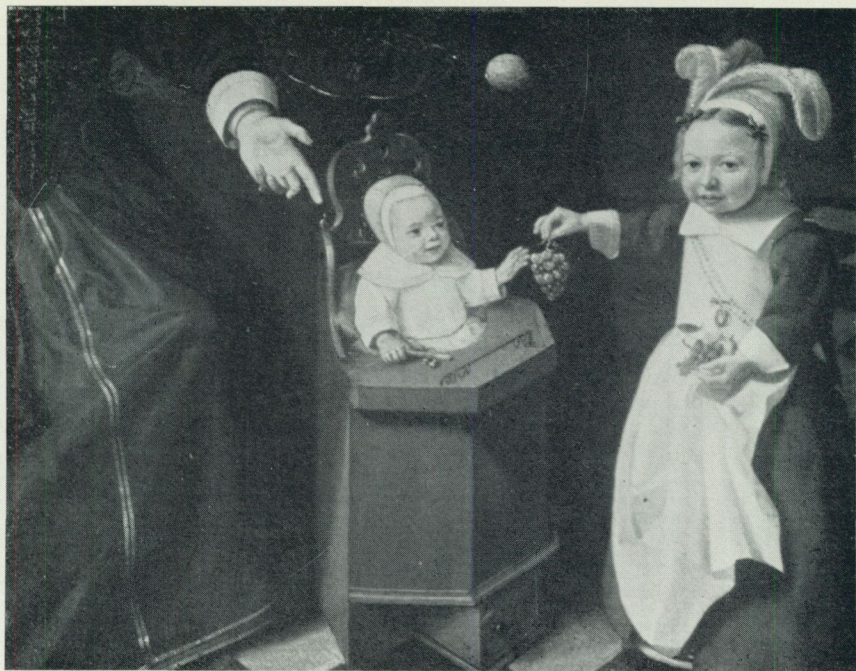
nedtill har en lucka för ett fyrfat. Ofta satt en perforerad bräda över fyrfatet, så att värmen lättare skulle kunna nå upp till barnet. Hur ett barn sitter och äter i en dylik stol och har de bara fötterna på en bräda ser vi på fig. 11. Dessa stolar återfinns ofta på målningar från 1500—1600-talen. En ovanligt representativ samling av konstnärligt utsmyckade pottstolar finns på museet i Arnheim i Holland.

En typ där barnet sitter inuti stolen har inte kunnat återfinnas i Skandinavien. I Danmark, Norge och Finland har den låga typen funnits. Där emot har hängstolar och gungstolar som pottstolar ej kunnat beläggas utanför Sverige.

Barnadödligheten i Skandinavien är numera mycket låg och inte längre avhängig av bristande hygien. Vi är långt ifrån den tid som kan exemplifieras från Danmark: »Hygienens lad jo meget tilbage at ønske. Den Gang var der jo altid Lergulv — i alt Fald i Husmandshusene, og jeg husker fra min Barndom en Kone, som tog Barnet op af Vuggen og holdt det ud paa Gulvet ved Siden af, der var bleven en hel Fordybning i Gulvet paa den Maade, men det var da ikke almindeligt, det blev da regnet for Svineri ogsaa den Gang, men der var jo Forskel paa Folk den Gang som nu.» (NEU 14658).

Modern forskning om hur barnen lämpligast kan bibringas renlighet kan nu mera inriktas på teknik och psykologi än på ren upplysningspropaganda. Den äldre seden att binda fast ett litet barn i timmar på en pottstol för att lära det renlighet och bl. a. minska obehaget för omgivningen har säkerligen upphört för alltid.

10. Familjeporträtt
av Thomas de
Keyser (1596/97—
1667).

11. Barn i kombine-
rad mat-sitt-pott-
och värmestol.

SUMMARY

Toilet training

All over Sweden so-called potty-chairs have been used for small children's toilet training. The chairs have been of different types. The most usual one, here and on the Continent, is a low model with back and side-supports of wooden slats. During the 1870's a high chair was propagated from medical quarters to ensure that the child could not strain too much and thus cause a prolapse of the rectum. At the same time it was warned against tying the child to a chair at too early an age or for too long at a time. Chairs hanging from the ceiling and low rocking-chairs have also been used as potty-chairs in Sweden.

Since the end of World War II disposable nappies have been in use. They give rise to problems from a refuse disposal point of view.

Recent developments show that mothers to an ever greater extent want to take up work outside the home for economic and social reasons. This entails leaving ever younger children to day-nurseries and similar institutions. Consequently the nurseries more and more have to take over the small children's toilet training, which in its turn creates new problems regarding the number of staff and their medical and pedagogic training.